Chapter – II

BASIC CONCEPTS

A) Social Interaction : Meaning and Types (Focused and Unfocused Interaction)

B) Society : Meaning and Characteristics of Human society

C) Social Institution : Meaning and characteristics

SOCIAL INTERACTION

व्याख्या : (Definition)

ग्रीन ः

“आपल्या उद्देशपूर्तीसाठी करावयाच्या प्रयत्नात व्यक्ती किंवा गट यांचा एकमेकांवर जो प्रभाव पडतो त्याला सामाजिक आंतरक्रिया म्हणतात.”

(“Social interaction consists of influences that individuals and groups have on one another in their attempts to solve problems and in their striving towards goals.”)

डॉसन आणि गेटिस ः

“सामाजिक आंतरक्रिया ही अशी प्रक्रिया आहे की जिच्यामध्ये मानव परस्परांच्या मनात प्रवेश करतात.

(“Social interaction is a process whereby men interpenetrate the minds of each other.”)

एलड्रिज आणि मेरिल :

"सामाजिक आंतरि□या ही एक अशी सामान्य प्रि□या आहे की ज्याद्वारे दोन किंवा अधिक व्यक्तींमध्ये अर्थपूर्ण संपर्क होतो. ज्याच्या परिणाम स्वरूप त्यांच्या वर्तनामध्ये काही सुधारणा घडून येतात. मग या सुधारणाची मात्रा कमी देखील असू शकते."

"Social interaction is the general process whereby two or more persons are in meaningful contact as a result of which their behavior is modified, however slightly."

“समाज म्हणजे असा व्यक्तींचा समूह की ज्या व्यक्ती विशिष्ट संबंध व वर्तनाचे प्रकार यांनी बद्ध झालेल्या असतात यामुळेच अशा तऱ्हेचे संबंध न ठेवणाऱ्या अथवा दुसरे वर्तनप्रकार असणाऱ्या व्यक्तींपासून त्या समाजातील व्यक्ती वेगळया दिसतात.”

मॉरिस गिन्सबर्ग

“A Society consists of all the people who share a distinct and continuing way of life (That is a culture) and think of themselves as one united people.” David Dressler

“समाजात अशा लोकांचा अंतर्भाव असतो की जे वेगळे व सातत्य असणारे जीवन ह्यम्हणजेच विशिष्ट सांस्कृतिक जीवनहृ जगत असतात आणि त्यांना आपण सर्वजण एक आहोत असे वाटते.” डेव्हिड ड्रेसलर

- समाज म्हणजे :
- समाज म्हणजे केवळ व्यक्तींचे एकत्र येणे नव्हे .
- नुसते सामाजिक संबंध म्हणजे समाज नव्हे .
- सामाजिक संबंधामध्ये जेव्हा एखादी व्यवस्था असते तेव्हाच त्या सामाजिक संबंधाच्या व्यवस्थेला समाज म्हणतात .

‘समाज’ व ‘एक समाज’ : भेद

(Reuter) रट्यूर यांनी केलेला भेद

समाज **एक समाज**

‘समाज’ व ‘एक समाज’ : भेद

१. ‘समाज’ सामाजिक संबंधाची एक जटिल व्यवस्था आहे तर ‘एक समाज’ हा व्यक्तींचा समूह आहे.

२. ‘समाज’ मूर्त स्वरूपात आहे तर ‘एक समाजा’ची प्रकृति अमुर्त आहे.

३. ‘समाजा’चा आकार व्यापक असतो तर ‘एक समाज’ तुलनात्मकदृष्टिने लहान संगठन असते.

४. ‘समाजा’मधील विभिन्न व्यक्तींच्या व्यवहार व मनोवृत्तीमध्ये भिन्नता असते तर ‘एक समाजा’मध्ये व्यक्तींच्या व्यवहार व मनोवृत्तींच्यामध्ये बहुतांशी समानता आढळते.

‘समाज’ व ‘एक समाज’ : भेद

५. ‘समाजा’त व्यक्तींवर असणारे उत्तरदायित्व असीमित असते तर ‘एक समाजा’त व्यक्तींचे उत्तरदायित्व सीमित असते.

६. ‘समाजा’च्या तुलनेमध्ये ‘एक समाज’ अधिक परिवर्तनशील असतो.

७. ‘समाजा’चे भौगोलिक क्षेत्र नसते याचा विपरीत ‘एक समाजा’चे निश्चित भौगोलिक क्षेत्र असते.

‘समाज’ संकल्पनेतील महत्वाच्या बाबी

अ. सामाजिक संबंधाचे स्वरूप

ब. सामाजिक संबंधाची रचना / व्यवस्था

अ. सामाजिक संबंधाचे स्वरूप

१. भौतिक संबंध व सामाजिक संबंध यातील भेद

उदा. खडू - फळा   शिक्षक -विद्यार्थी

२. सामाजिक संबंधाची विशाल व्याप्ती

व्यक्ती -व्यक्ती □व्यक्ती - समूह □समूह - समूह □अल्पकाळ - दीर्घकाळ □सहकार्याचे- शत्रुत्वाचे

३. सहकारात्मक संबंधावर भर

सामाजिक संस्थांच्या माध्यमातून सहकारातत्मक संबंधावर भर

४. मानवी जीवनातील सामाजिक संबंधाचे स्थान

एकटे जीवन अशक्य □सामाजिक प्राणी

ब. सामाजिक संबंधाची रचना / व्यवस्था

व्यक्तीव्यक्तींच्या सामाजिक संबंधातून निर्माण झालेले विविध समूह□ संस्था□समुदाय□मंडळे वगैरेंची परस्पर पूरक कार्ये व रचना यांनाच समाज म्हणता येईल.

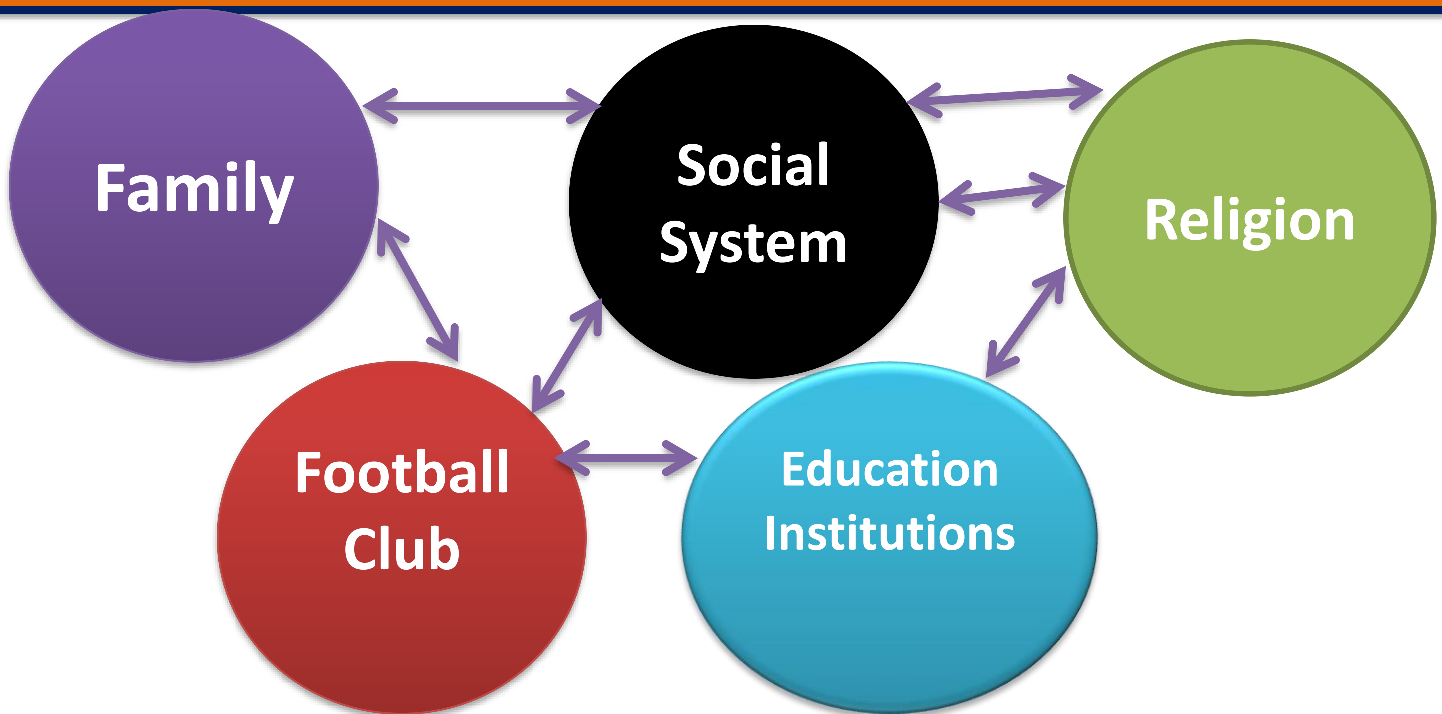

सामाजाची वैशिष्टये

१. राहण्यासाठी निश्चित भूप्रदेश

- प्राकृतिक घटकांचा मानवी जीवनावर प्रभाव
- आवडी -निवडी□हवामान □व्यवसाय □धर्म□चालीरीती

२. सभासद भरतीसाठी प्रजोत्पादन

- व्यक्ती मर्त्य - समाज निरंतर - विवाहसंस्था - प्रजोत्पादन

३. गरजांच्या पूर्तीसाठी सर्वसमावेशक संस्कृती

- भौतिक - अभौतिक - साधनांची निर्मिती - जीवनविषयक मूल्ये - नीती - कल्पना - विवाह - धर्म - कला - कायदा - रूढी - संकलित संस्कृती

सामाजाची वैशिष्टये

४ . वैशिष्टयपूर्ण सांस्कृतिक स्वतंत्रता

- एका समाजापासून दुस□या समाजाची वेगळ संस्कृती

५ . सामाजिक व सांस्कृतिक श्रमविभागणी

- प्राध्यापक – डॉक्टर - नेता – व्यापारी

६ . समाज घटकातील परस्परांना पूरक व साम्य व भेद

- बुद्धिमत्ता - शारीरिक सामर्थ्य- प्रयत्नशीलता – आवडीनिवडी भिन्न – व्यक्तिमत्त्व वेगळे – संघर्षातून विकास

सामाजाचे प्रकार (Types of Society)

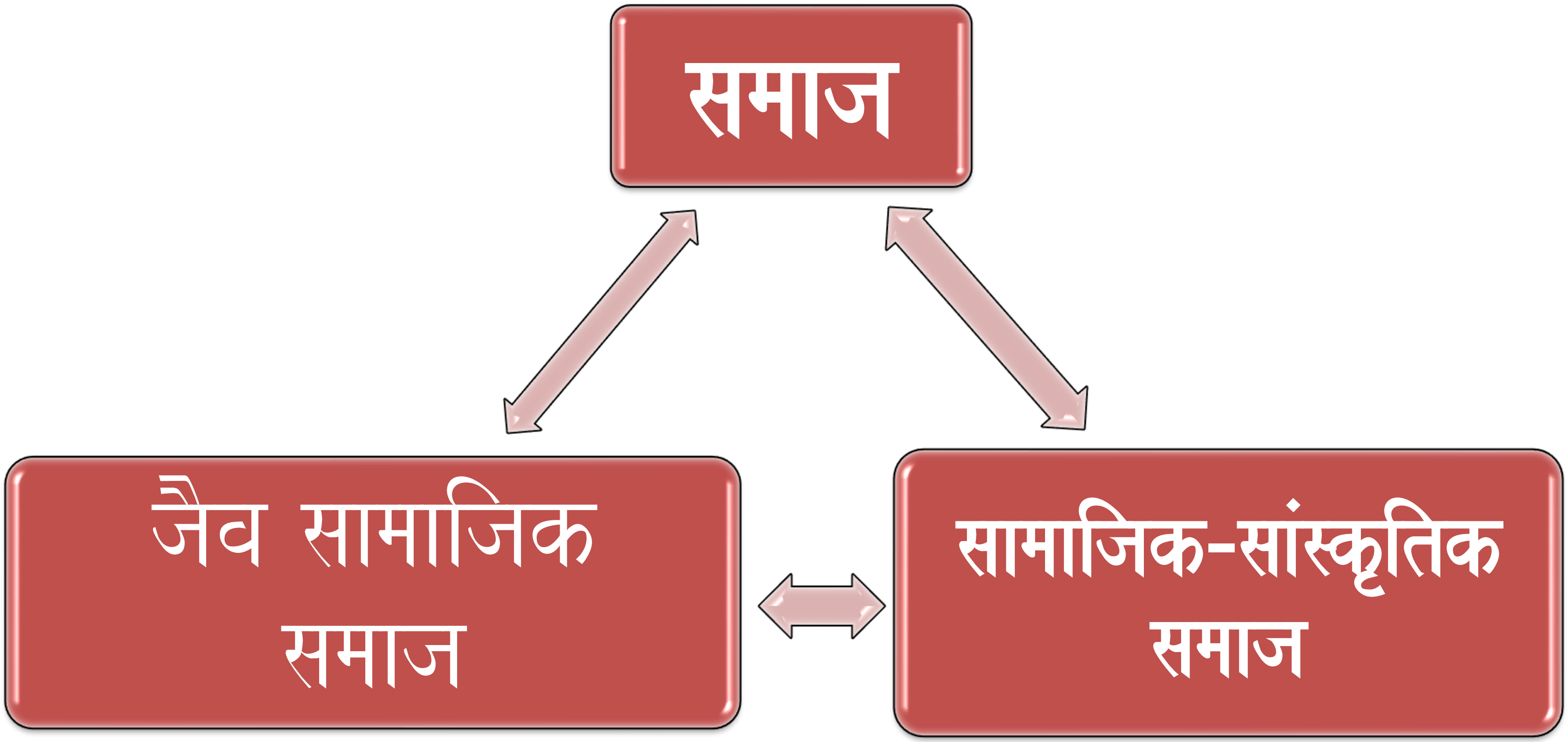

(Bio-Social Society) (Socio-Cultural Society)

सामाजिक-सांस्कृतिक समाजाचे प्रकार

(Types of Socio-Cultural Society)

- शिकारी अथवा आद्य समाज
- शेती व पशुपालन करणारा समाज
- कृषी समाज
- औद्योगिक समाज
- उत्तर औद्योगिक समाज

मानव समाजाची मानवेतर प्राण्यांहून भिन्नतादर्शक वैशिष्टये

१ . संस्कृतिजन्य श्रमविभागणी

२ . कामवृत्तीचे नियमन

३ . शिक्षण क्षमता व सांकेतिक निवेदनाची व्यवस्था

४ . आदर्शकांची संकल्पना

५ . समूहनिर्मिती

परंपरागत भारतीय समाज ः तीन परिप्रेक्ष्य

- **प्रकार्यात्मक परिप्रेक्ष्य ः**

  प्रकार्यात्मक (दुर्खीम) का परिप्रेक्ष्य इस विचार पर आधारित है कि प्रमुख सामाजिक संस्थाएं और उर्पव्यवस्थाएं (जैसे नातेदारी, आर्थिक संस्थाएं आदि) मनुष्य की मुलभूत आवश्यकताओं (जैसे प्रजनन, उत्पादन, उपभोग) की पूर्ती करती है .

- **मार्क्सवादी परिप्रेक्ष्य ः**

  मार्क्सवादी परिप्रेक्ष्य इस विचार पर आधारित है कि वर्ग संघर्ष एक मूलभूत सामाजिक शक्ति है और समाज की कार्यात्मकता संघर्षपूर्ण हितोंवालों वर्गों से प्रभावित होती है .

- **सामाजिक अन्त:किया का परिप्रेक्ष्य ः**

  यह परिप्रेक्ष्य इस विषय पर बल देता है कि समाज व्यक्तियों के अनुभवों की संरचना नहीं करता बल्कि 'व्यक्ति' स्वयं ही सामाजिक अनुभवों की रचना में सहायता करता है .